

بررسی آسیب های اجتماعی دانش آموزان دوره دبیرستان و راهکارهای مقابله با آن

تاج محمد عطایی بیدخت

کارشناسی ریاضی محض دانشگاه پیام نور تربت حیدریه
mohammadatae665@gmail.com

سلمان خواجه رفیعی پشته ئی

کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان، پردیس علامه طباطبائی سبزوار
slmankhwajhrfyy@gmail.com

یحیی عمری

کارشناسی روانشناسی دانشگاه پیام نور خواف
mryy6207@gmail.com

منوچهر توسلی

کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بیرجند
m.tavassoli.s@gmail.com

چکیده

آسیب های اجتماعی در میان دانش آموزان دوره دبیرستان به عنوان یکی از مهم ترین چالش های نظام های آموزشی و اجتماعی در جوامع معاصر شناخته می شود. نوجوانان در این دوره حساس سنی، به دلیل تغییرات گسترده زیستی، روانی و اجتماعی، بیش از سایر گروه های سنی در معرض انواع آسیب های اجتماعی قرار دارند. بروز آسیب هایی نظیر افت تحصیلی، ترک تحصیل، بزهکاری، مصرف مواد مخدر، خشونت، مشکلات روانی و انزوای اجتماعی می تواند پیامدهای جبران ناپذیری برای آینده فرد و جامعه به همراه داشته باشد. هدف پژوهش حاضر بررسی مهم ترین انواع آسیب های اجتماعی دانش آموزان دبیرستان و تحلیل عوامل مؤثر بر بروز آن ها و همچنین ارائه راهکارهای مؤثر برای پیشگیری و مقابله با این آسیب ها است. روش پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه ای، اسناد علمی و مرور پژوهش های داخلی و خارجی انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می دهد که اتخاذ رویکردی جامع و چندبعدی با مشارکت خانواده، مدرسه و نهادهای اجتماعی می تواند نقش مؤثری در کاهش آسیب های اجتماعی دانش آموزان ایفا کند.

واژگان کلیدی: آسیب های اجتماعی، دانش آموزان دبیرستان، نوجوانان، پیشگیری اجتماعی، آموزش و پرورش.

مقدمه

دوره نوجوانی یکی از مهم ترین و حساس ترین مراحل رشد انسان به شمار می رود که با تحولات عمیق جسمانی، شناختی، عاطفی و اجتماعی همراه است. دانش آموزان دبیرستانی در این مرحله از زندگی، در حال گذار از کودکی به بزرگسالی بوده و به تدریج از پی شکل دهی به هویت فردی و اجتماعی خود هستند. این فرایند، اگرچه فرصتی برای رشد و شکوفایی استعدادها محسوب می شود، اما در صورت نبود حمایت های لازم می تواند زمینه ساز بروز آسیب های اجتماعی گردد.

تحولات سریع اجتماعی، گسترش فناوری های ارتباطی، تغییر الگوهای فرهنگی و افزایش فشارهای اقتصادی و آموزشی از جمله عواملی هستند که نوجوانان را در معرض آسیب های گوناگون قرار می دهند. آسیب های اجتماعی دانش آموزان نه تنها موجب اختلال در فرایند تحصیل و رشد فردی آنان می شود، بلکه پیامدهای گسترده ای برای جامعه از جمله کاهش سرمایه انسانی، افزایش ناهنجاری های اجتماعی و تضعیف انسجام اجتماعی به دنبال دارد (ساروخانی، ۱۳۹۸). بنابراین، بررسی دقیق این آسیب ها و ارائه راهکارهای علمی برای پیشگیری و مقابله با آنها از ضرورت های اساسی نظام آموزشی محسوب می شود.

چارچوب مفهومی آسیب های اجتماعی

آسیب اجتماعی مفهومی چندبعدی است که به هرگونه رفتار، نگرش یا شرایطی اطلاق می شود که با هنجارها، ارزش ها و انتظارات اجتماعی مغایرت داشته و موجب اختلال در عملکرد طبیعی فرد یا جامعه گردد (رفیع پور، ۱۳۹۶). در محیط مدرسه، آسیب های اجتماعی می توانند به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر عملکرد تحصیلی، روابط اجتماعی و سلامت روانی دانش آموزان تأثیر بگذارند.

از دیدگاه جامعه شناسی، آسیب های اجتماعی نتیجه تعامل پیچیده عوامل فردی، ساختاری و فرهنگی هستند. در این میان، مدرسه به عنوان نهادی اجتماعی نقش دوگانه ای ایفا می کند؛ از یک سو می تواند زمینه ساز بروز برخی آسیب ها باشد و از سوی دیگر می تواند به عنوان نهادی پیشگیرانه و اصلاحی عمل کند (احمدی، ۱۳۹۷).

انواع آسیب های اجتماعی دانش آموزان دبیرستان

- افت تحصیلی و ترک تحصیل

افت تحصیلی یکی از شایع ترین و مهم ترین آسیب های اجتماعی در میان دانش آموزان دبیرستان است. این پدیده می تواند ناشی از عواملی همچون مشکلات اقتصادی خانواده، فقدان انگیزه تحصیلی، ناتوانی های یادگیری، فشارهای روانی و نبود حمایت آموزشی باشد. در صورت تداوم افت تحصیلی، احتمال ترک تحصیل افزایش یافته و این امر می تواند زمینه ساز بروز سایر آسیب های اجتماعی نظیر بیکاری و بزهکاری گردد (کریمی، ۱۳۹۵).

- بزهکاری و رفتارهای پرخطر

رفتارهای بزهکارانه از جمله پرخاشگری، تخریب اموال عمومی، سرقت و قانون گریزی در میان برخی دانش آموزان مشاهده می شود. این رفتارها اغلب تحت تأثیر عوامل محیطی، گروه همسالان و ضعف نظارت خانواده شکل می گیرند. پژوهش ها نشان می دهد که نوجوانانی که ارتباط ضعیفی با مدرسه و خانواده دارند، بیش از سایرین در معرض بزهکاری قرار می گیرند (Mohammadi, 2018).

- مصرف مواد مخدر و دخانیات

مصرف مواد مخدر، سیگار و الکل یکی از جدی ترین آسیب های اجتماعی در دوران نوجوانی است. کنجکاوی، فشار همسالان، دسترسی آسان به مواد و ناآگاهی از پیامدهای منفی مصرف از مهم ترین عوامل گرایش نوجوانان به این رفتارها محسوب می شود. این آسیب می تواند سلامت جسمی و روانی دانش آموزان را به شدت تهدید کند و پیامدهای بلندمدتی برای جامعه داشته باشد (UNODC, 2020).

- مشکلات روانی و عاطفی

افزایش شیوع افسردگی، اضطراب، استرس تحصیلی و احساس تنهایی در میان دانش آموزان دبیرستانی از دیگر آسیب های اجتماعی مهم به شمار می رود. این مشکلات اغلب در اثر فشارهای تحصیلی، انتظارات خانواده، مقایسه های اجتماعی و استفاده نادرست از شبکه های اجتماعی تشدید می شوند (Beck, 2019).

عوامل مؤثر بر بروز آسیب های اجتماعی در دانش آموزان دبیرستان

آسیب های اجتماعی در میان دانش آموزان دبیرستان پدیده ای تک علتی نیستند، بلکه نتیجه تعامل پیچیده و چندلایه عوامل فردی، خانوادگی، مدرسه ای و اجتماعی-فرهنگی می باشند. شناخت دقیق این عوامل، پیش شرط طراحی برنامه های پیشگیرانه و مداخله ای مؤثر است.

- عوامل فردی

ویژگی های فردی و روان شناختی نوجوانان نقش مهمی در شکل گیری یا تشدید آسیب های اجتماعی ایفا می کند. در این دوره سنی، نوجوانان با بحران هویت، نوسانات هیجانی و نیاز شدید به استقلال مواجه هستند. ضعف در مهارت های خودکنترلی، ناتوانی در مدیریت هیجانات، عزت نفس پایین و فقدان هدف گذاری روشن می تواند زمینه ساز رفتارهای پرخطر شود. علاوه بر این، برخی ویژگی های شخصیتی مانند تکانشگری، پرخاشگری، اضطراب بالا و افسردگی می توانند احتمال گرایش به آسیب هایی نظیر بزهکاری، مصرف مواد و ترک تحصیل را افزایش دهند. دانش آموزانی که مهارت های حل مسئله و تصمیم گیری مناسبی ندارند، در مواجهه با فشارهای تحصیلی و اجتماعی، واکنش های ناسازگارانه تری از خود نشان می دهند (کریمی، ۱۳۹۵).

- عوامل خانوادگی

خانواده به عنوان نخستین و پایدارترین نهاد اجتماعی، نقش بنیادینی در شکل گیری شخصیت و رفتار نوجوانان دارد. کیفیت روابط خانوادگی، سبک های فرزندپروری و میزان حمایت عاطفی والدین تأثیر مستقیمی بر سلامت روانی و اجتماعی دانش آموزان دارد. سبک های فرزندپروری اقتدارگرایانه یا سهل گیرانه افراطی، تعارضات مداوم خانوادگی، طلاق والدین، فقر عاطفی و نبود نظارت مؤثر از مهم ترین عوامل خانوادگی مؤثر بر بروز آسیب های اجتماعی هستند. در خانواده هایی که ارتباط مؤثر میان والدین و فرزندان وجود ندارد، نوجوانان بیشتر به گروه همسالان و منابع بیرونی برای تأمین نیازهای عاطفی خود متوسل می شوند که این امر می تواند آنان را در معرض رفتارهای پرخطر قرار دهد (Bowlby, ۲۰۱۷).

- عوامل مدرسه ای

مدرسه پس از خانواده، مهم ترین محیط اجتماعی دانش آموزان محسوب می شود. جو مدرسه، کیفیت تعامل معلمان با دانش آموزان، نظام ارزشیابی تحصیلی و وجود امکانات مشاوره ای نقش تعیین کننده ای در پیشگیری یا تشدید آسیب های اجتماعی دارند. مدارس که صرفاً بر موفقیت تحصیلی و نمره محوری تأکید دارند و به نیازهای عاطفی و اجتماعی دانش آموزان توجه کافی نمی کنند، ناخواسته زمینه ساز افزایش استرس، اضطراب و افت تحصیلی می شوند. همچنین نبود مشاوران متخصص، تراکم بالای دانش آموزان در کلاس ها و ضعف برنامه های فوق برنامه از دیگر عوامل مدرسه ای مؤثر بر بروز آسیب های اجتماعی به شمار می روند (احمدی، ۱۳۹۷).

- عوامل اجتماعی، فرهنگی و رسانه ای

تحولات سریع اجتماعی و فرهنگی، گسترش فناوری های ارتباطی و نفوذ گسترده شبکه های اجتماعی تأثیر عمیقی بر سبک زندگی نوجوانان گذاشته است. مواجهه بی ضابطه با محتوای نامناسب رسانه ای، ترویج الگوهای رفتاری ناهنجار و مقایسه های اجتماعی مداوم می تواند موجب کاهش عزت نفس و افزایش ناراضی رانی در دانش آموزان شود.

عوامل کلان تری مانند فقر، نابرابری اجتماعی، بیکاری والدین و کاهش سرمایه اجتماعی نیز به طور غیرمستقیم در افزایش آسیب های اجتماعی نوجوانان نقش دارند. این شرایط می تواند احساس بی عدالتی و ناامیدی را در دانش آموزان تقویت کرده و آنان را به سمت رفتارهای انحرافی سوق دهد (Castells, ۲۰۱۵).

راهکارهای مقابله و پیشگیری از آسیب های اجتماعی دانش آموزان دبیرستان

مقابله مؤثر با آسیب های اجتماعی نیازمند رویکردی جامع، پیشگیرانه و چندسطحی است که تمامی ابعاد زندگی دانش آموزان را در بر گیرد. تمرکز صرف بر برخورد های تنبیهی نه تنها کارآمد نیست، بلکه می تواند پیامدهای منفی بیشتری به همراه داشته باشد.

- توانمندسازی خانواده ها

یکی از مؤثرترین راهکارهای پیشگیری از آسیب های اجتماعی، تقویت نقش خانواده است. آموزش والدین در زمینه سبک های فرزندپروری سالم، مهارت های ارتباط مؤثر با نوجوانان و شیوه های حل تعارض می تواند به بهبود روابط خانوادگی کمک کند. برگزاری کارگاه های آموزشی برای والدین، ارائه خدمات مشاوره خانوادگی و افزایش آگاهی آنان نسبت به نیازهای روانی و اجتماعی نوجوانان از جمله اقداماتی است که می تواند احتمال بروز آسیب های اجتماعی را کاهش دهد. خانواده هایی که محیطی امن، حمایتگر و مبتنی بر گفت و گو فراهم می کنند، نقش محافظتی مهمی در برابر آسیب ها ایفا می نمایند (ساروخانی، ۱۳۹۸).

- مداخلات مدرسه محور

مدرسه می تواند به عنوان کانون اصلی پیشگیری از آسیب های اجتماعی عمل کند. استفاده از مشاوران متخصص، روان شناسان مدرسه و مددکاران اجتماعی از جمله اقدامات ضروری در این زمینه است. این متخصصان می توانند به شناسایی زودهنگام دانش آموزان در معرض خطر و ارائه مداخلات به موقع کمک کنند.

همچنین ایجاد فضای مدرسه ای مثبت، تقویت رابطه معلم و دانش آموز، کاهش فشارهای تحصیلی و توجه به تفاوت های فردی دانش آموزان نقش مهمی در ارتقای سلامت روانی آنان دارد. برنامه های فرهنگی، هنری و ورزشی نیز می توانند زمینه ای سالم برای تخلیه هیجانات و رشد مهارت های اجتماعی فراهم آورند.

- آموزش مهارت های زندگی و اجتماعی

آموزش مهارت های زندگی یکی از راهبردهای اساسی در پیشگیری از آسیب های اجتماعی به شمار می رود. این مهارت ها شامل خودآگاهی، همدلی، مدیریت استرس، کنترل خشم، حل مسئله و تصمیم گیری آگاهانه است. آموزش نظام مند این مهارت ها در قالب برنامه های درسی یا فوق برنامه می تواند توانمندی دانش آموزان را در مواجهه با چالش های زندگی افزایش داده و آنان را در برابر فشارهای منفی محیطی مقاوم سازد (WHO, 2021).

- سیاست گذاری و حمایت های اجتماعی

در سطح کلان، تدوین و اجرای سیاست های حمایتی در حوزه آموزش و نوجوانان از اهمیت بالایی برخوردار است. کاهش نابرابری های اجتماعی، حمایت از خانواده های آسیب پذیر، گسترش خدمات مشاوره ای و نظارت بر محتوای رسانه ای مرتبط با نوجوانان از جمله اقداماتی است که می تواند به کاهش آسیب های اجتماعی کمک کند.

همکاری میان نهادهای آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و رسانه ای و اتخاذ رویکردی هماهنگ در این زمینه، شرط لازم برای موفقیت برنامه های پیشگیرانه محسوب می شود.

بحث و تحلیل یافته ها

یافته های حاصل از مرور نظام مند منابع علمی داخلی و خارجی نشان می دهد که آسیب های اجتماعی در میان دانش آموزان دوره دبیرستان پدیده ای چندبعدی و پیچیده است که نمی توان آن را صرفاً به یک عامل یا متغیر خاص نسبت داد. این آسیب ها نتیجه

تعامل پویا میان عوامل فردی، خانوادگی، مدرسه‌ای و اجتماعی هستند و هرگونه مداخله مؤثر مستلزم درک جامع این تعاملات می‌باشد.

نتایج پژوهش حاضر با یافته‌های مطالعات پیشین هم‌خوانی دارد که بر نقش تعیین‌کننده خانواده و مدرسه در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی تأکید کرده‌اند (ساروخانی، ۱۳۹۸؛ احمدی، ۱۳۹۷). به‌ویژه کیفیت روابط خانوادگی و سبک‌های فرزندپروری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل محافظتی یا خطرناک شناخته می‌شود. خانواده‌هایی که از الگوهای ارتباطی مبتنی بر حمایت، گفت‌وگو و نظارت آگاهانه استفاده می‌کنند، توان بیشتری در کاهش گرایش نوجوانان به رفتارهای پرخطر دارند. از سوی دیگر، نقش مدرسه به‌عنوان محیطی اجتماعی و تربیتی فراتر از انتقال دانش علمی قابل تحلیل است. یافته‌ها نشان می‌دهد مدرسی که بر رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان، شامل ابعاد عاطفی، اجتماعی و اخلاقی تمرکز دارند، در کاهش آسیب‌های اجتماعی موفق‌تر عمل می‌کنند. در مقابل، نظام‌های آموزشی مبتنی بر رقابت شدید، نمره‌محوری و فشارهای تحصیلی می‌توانند به افزایش استرس، اضطراب و در نهایت بروز رفتارهای ناسازگارانه منجر شوند.

در بعد اجتماعی و فرهنگی، تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بر سبک زندگی نوجوانان انکارناپذیر است. مواجهه مداوم با الگوهای رفتاری ناسازگار، مقایسه‌های اجتماعی غیرواقع‌بینانه و محتوای نامتناسب با سن نوجوانان می‌تواند زمینه‌ساز کاهش عزت‌نفس و افزایش نارضایتی روانی گردد. این یافته با دیدگاه‌های نظری جامعه شبکه‌ای هم‌راستا است که بر تأثیر ساختارهای نوین ارتباطی بر شکل‌گیری هویت نوجوانان تأکید دارند (Castells, 2015).

در مجموع، تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که رویکردهای تک‌بعدی و واکنشی در مواجهه با آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان کارآمد نیستند. تمرکز صرف بر کنترل رفتاری یا اقدامات تنبیهی نه تنها اثربخشی محدودی دارد، بلکه می‌تواند احساس طردستگی و بی‌اعتمادی را در نوجوانان تقویت کند. در مقابل، رویکردهای پیشگیرانه، آموزشی و مشارکتی که بر توانمندسازی دانش‌آموزان و تقویت سرمایه اجتماعی تأکید دارند، اثربخشی بیشتری از خود نشان می‌دهند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره دبیرستان و ارائه راهکارهای مقابله با آن‌ها انجام شد. نتایج نشان داد که آسیب‌های اجتماعی در این دوره سنی، پدیده‌ای چندعلتی و درهم‌تنیده است که تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی، مدرسه‌ای و اجتماعی قرار دارد. این آسیب‌ها نه تنها آینده تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان را تهدید می‌کند، بلکه پیامدهای بلندمدتی برای سلامت اجتماعی جامعه به همراه دارد.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که پیشگیری مؤثر از آسیب‌های اجتماعی مستلزم اتخاذ رویکردی جامع و هماهنگ میان نهادهای مختلف اجتماعی است. خانواده به‌عنوان نخستین نهاد تربیتی، نقش محوری در شکل‌دهی به شخصیت و رفتار نوجوانان ایفا می‌کند و تقویت کارکردهای حمایتی آن می‌تواند به‌طور معناداری از بروز آسیب‌ها بکاهد. مدرسه نیز به‌عنوان مهم‌ترین نهاد رسمی آموزشی، باید از چارچوب صرفاً آموزشی فراتر رفته و به محیطی امن، حمایتگر و پرورش‌دهنده مهارت‌های زندگی تبدیل شود.

از منظر کاربردی، نتایج این پژوهش می‌تواند برای سیاست‌گذاران آموزشی، مدیران مدارس، مشاوران و معلمان راهگشا باشد. طراحی و اجرای برنامه‌های پیشگیرانه مبتنی بر آموزش مهارت‌های زندگی، تقویت خدمات مشاوره‌ای در مدارس و افزایش مشارکت والدین در فرآیند تربیتی از جمله اقداماتی است که می‌تواند به کاهش آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان کمک کند. همچنین، توجه به شرایط اجتماعی و فرهنگی و اتخاذ سیاست‌های حمایتی در سطح کلان، نقش مهمی در ایجاد بستر مناسب برای رشد سالم نوجوانان دارد.

در نهایت، پیشنهاد می شود پژوهش های آتی با رویکردهای تجربی و میدانی، به بررسی میزان اثربخشی برنامه های مداخله ای و پیشگیرانه در مدارس بپردازند و با استفاده از داده های کمی و کیفی، درک عمیق تری از پویایی آسیب های اجتماعی در میان دانش آموزان دبیرستان فراهم آورند. سرمایه گذاری در این حوزه، نه تنها به بهبود کیفیت زندگی نوجوانان منجر می شود، بلکه آینده ای سالم تر و پایدارتر برای جامعه رقم خواهد زد.

منابع

- احمدی، محمد. ۱۳۹۷. *جامعه شناسی آموزش و پرورش*. تهران: نشر نی.
- رفیع پور، فرامرز. ۱۳۹۶. *توسعه و تضاد اجتماعی*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر. ۱۳۹۸. *جامعه شناسی مسائل اجتماعی*. تهران: انتشارات اطلاعات.
- کریمی، یحیی. ۱۳۹۵. *روان شناسی نوجوان*. تهران: انتشارات ارسباران.
- Beck, Judith S. (2019). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Bowlby, John. (2017). *Attachment and loss* (Vol. 1). London: Routledge.
- Castells, Manuel. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Cambridge: Polity Press.
- Mohammadi, Ali. (2018). *Social deviance among adolescents*. *Journal of Social Studies*, 12(3), 45–60.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). *World drug report*. Vienna: UNODC.
- World Health Organization. (2021). *Life skills education for adolescents*. Geneva: WHO.

Investigating social harms among high school students and strategies to deal with them

Abstract

Social problems among high school students are recognized as one of the most significant challenges facing contemporary educational and social systems. Adolescents at this critical stage of development are highly vulnerable to various social problems due to profound biological, psychological, and social changes. The emergence of issues such as academic underachievement, school dropout, delinquency, substance abuse, violence, psychological disorders, and social isolation can have irreversible consequences for both individuals and society. The present study aims to examine the major social problems affecting high school students, analyze the contributing factors, and propose effective strategies for prevention and intervention. This research adopts a descriptive–analytical approach based on library research and a comprehensive review of relevant domestic and international studies. The findings indicate that social problems among high school students are influenced by a complex interaction of individual, familial, school-related, and socio-cultural factors. Therefore, implementing comprehensive and multi-level interventions with the active involvement of families, schools, and social institutions can play a crucial role in reducing social problems and promoting the social and psychological well-being of students.

Keywords: Social problems, High school students, Adolescents, Prevention, Education system